

*Тарас Володимирович Курачик,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0004-6862-9451*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Права і свободи людини становлять фундамент правової держави та демократичного суспільства. Проте навіть ці базові цінності не є абсолютними, особливо в умовах надзвичайних загроз, таких як збройний конфлікт, коли перед державою постає завдання забезпечити національну безпеку та громадський порядок. Запровадження воєнного стану як виняткового правового режиму створює підґрунтя для тимчасового звуження окремих прав людини, що висуває на перший план низку теоретико-правових проблем.

Зокрема, актуалізуються такі ключові аспекти: визначення меж допустимих обмежень; ідентифікація прав, які мають залишатися непорушними навіть за умов збройного конфлікту; встановлення ефективних механізмів, що забезпечують правову захищеність особи в умовах надзвичайного правового порядку. Пошук відповідей на зазначені питання має не лише теоретичну значущість, а й визначає якість правової системи в умовах кризової трансформації державного управління.

Міжнародні правові акти, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) та Женевські конвенції 1949 року з додатковими протоколами, встановлюють загальні рамки допустимих обмежень прав у період війни. Водночас аналіз правозастосовної практики свідчить, що країни реалізують ці положення по-різному. У державах із високим рівнем демократичного розвитку, таких як Франція, Велика Британія та Німеччина, спостерігається прагнення до дотримання процедурних гарантій, прозорості та підзвітності державної влади. Натомість у державах з авторитарними режимами, зокрема у російській федерації та білорусі, воєнний стан часто використовується як інструмент консолідації влади, обмеження прав опозиції, придушення свободи слова та згортання правових гарантій.

Актуальність цього дослідження зумовлена не лише теоретичними міркуваннями, а й конкретним контекстом сучасних подій. Повномасштабна війна, розв'язана російською федерацією проти України, спричинила тривале функціонування правового режиму воєнного стану. Це потребує ретельної оцінки відповідності національної практики міжнародним стандартам, а також чіткого визначення меж допустимого втручання у сферу прав людини. На думку автора, в цих умовах постає необхідність формування оновленої моделі правового регулювання, здатної забезпечити баланс між завданнями безпеки та дотриманням основоположних прав і свобод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика обмеження прав людини в період воєнного стану активно досліджується в сучасній міжнародній правовій доктрині. У центрі уваги більшості науковців – питання правомірності дерогацій, визначення меж звуження прав, а також принципів, які повинні забезпечувати легітимність втручання у свободи особи за надзвичайних обставин. Значну частину досліджень становлять спроби класифікації обмежувальних заходів, визначення критеріїв їх правомірності, а також аналіз міжнародно-правових інструментів, які регулюють подібні ситуації.

Зокрема, І. Жиляєв наголошує на обов'язку держав дотримуватись принципів законності, пропорційності та обґрунтованої необхідності навіть в умовах криз, зазначаючи, що міжнародне право встановлює жорсткі обмеження для державних рішень, які можуть вплинути на фундаментальні

права людини [1]. А. Кубко, досліджуючи принцип пропорційності, підкреслює важливість наявності чіткого обґрунтування для кожного обмеження, оскільки від цього залежить легітимність дій держави в очах міжнародної спільноти [2]. У сфері міжнародного гуманітарного права І. Суходубова і В. Іржавська зосереджуються на особливому статусі невідступних прав, які не можуть бути обмежені навіть під час війни, вказуючи на актуальність цих положень для умов воєнного стану в Україні [3].

Цінним є і порівняльний підхід, запропонований у дослідженні О. Буханевича, С. Кузніченка та А. Мерник, які вказують на значні розбіжності між демократичними та авторитарними режимами щодо використання інструментів надзвичайного стану. У їхній роботі акцентовано, що в умовах політичної нестабільності надзвичайні повноваження нерідко використовуються як механізм політичного тиску, придушення протесту та концентрації влади [4].

Незважаючи на наявність глибоких і авторитетних досліджень, низка аспектів залишається малодослідженою або фрагментарною. Недостатньо розкритими є питання взаємодії національних правових систем із міжнародними моніторинговими механізмами під час воєнного стану, а також ефективності внутрішніх механізмів, зокрема парламентського і судового контролю, за дотриманням прав людини у кризових умовах. Окрему дослідницьку нішу становить досвід України, яка з 2014 року перебуває в умовах гібридного конфлікту, а з 2022 року – в умовах повномасштабної війни. Цей досвід має особливу цінність для науки як приклад спроби збереження демократичного устрою за умов агресії та тривалого функціонування надзвичайного правового режиму.

Метою статті є з'ясування теоретико-правових засад міжнародних стандартів щодо обмеження прав людини в період воєнного стану, а також аналіз принципів, меж і механізмів реалізації таких обмежень у сучасному правовому просторі з урахуванням порівняльного і доктринального підходів.

Для реалізації цієї мети в дослідженні розглянуто базові принципи міжнародного права, які регламентують допустимі обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану (законність, необхідність, пропорційність, недискримінаційність); здійснено класифікацію прав, що належать до категорії невідступних і не можуть бути обмеженими навіть під час збройного конфлікту; проаналізовано правові позиції міжнародних судових інституцій, таких як Європейський суд з прав людини, Комітет ООН з прав людини та Міжнародний кримінальний суд, щодо меж легітимності втручання у права людини; оцінено ефективність національних і міжнародних механізмів парламентського, судового та моніторингового контролю у сфері забезпечення прав людини під час воєнного стану; проведено порівняльний аналіз реалізації надзвичайних повноважень у демократичних і авторитарних правових системах; а також досліджено український досвід застосування міжнародних стандартів у правовому регулюванні обмежень прав в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні стандарти прав людини становлять комплекс узагальнених правових орієнтирів, які покликані гарантувати недопущення свавільного звуження прав особи навіть за умов надзвичайного стану. Їх зміст виводиться з сукупності актів міжнародного характеру, практики судових органів, норм звичаєвого права та загальних принципів міжнародного права. Вони є результатом еволюції гуманітарного мислення, інституційного розвитку міжнародних організацій та практики держав.

За позицією Ю. Размєтасвої, міжнародні стандарти прав людини отримують усе більшу впливовість у сучасному світі. Вони викладені у багатьох актах різної юридичної сили та обов'язковості, включаючи міжнародні договори, документи міжнародних організацій, звичаєве право й судову практику наднаціональних установ. Обов'язковість їх дотримання може впливати з членства держав у міжнародних організаціях або з добровільного взяття на себе зобов'язань у рамках відповідних механізмів. Такі стандарти, як зауважується, втілюють «загальновизнані принципи й норми міжнародного права, втілені в міжнародно-правових документах, до забезпечення яких прагне будь-яка цивілізована держава як член міжнародної спільноти» [5, с. 55–56].

П. Рабінович підкреслює, що міжнародні стандарти – це текстуально уніфіковані й функціонально універсальні принципи та норми, які через абстрактні й оцінювальні поняття фіксують мінімально допустимий або бажаний зміст і обсяг прав людини. Ці стандарти формують позитивні

обов'язки держав щодо забезпечення, охорони і захисту прав людини та передбачають політико-правові санкції за їх порушення. Він також пропонує класифікацію стандартів на обов'язкові й рекомендаційні, загальні й спеціальні, нормативні й правозастосовні [5, с. 56].

Системність і нормативна багатовимірність міжнародних стандартів надають їм особливого значення як механізму стабілізації правового простору в умовах надзвичайних викликів. Вони виконують не лише регулятивну, а й превентивну функцію – встановлюючи межі допустимого втручання у сферу прав людини, обмежують можливість зловживання владними повноваженнями з боку держав. Ігнорування цих стандартів або їхнє довільне тлумачення у практиці окремих країн свідчить не лише про дефіцит демократичного управління, а й про системну загрозу гуманітарним засадам сучасного міжнародного правопорядку.

У період дії воєнного стану держави можуть вдаватися до тимчасового звуження деяких прав і свобод людини. Водночас таке обмеження не може бути свавільним або дискреційним, а має ґрунтуватися на системі міжнародних стандартів, яка забезпечує баланс між потребами безпеки і правовими гарантіями особи. У цьому контексті однією з базових умов легітимності таких обмежень є дотримання принципу законності.

Принцип законності означає, що будь-яке обмеження прав повинне бути передбачене законом, ухваленим відповідно до національних конституційних процедур. Закон, який встановлює обмеження, має бути сформульований чітко, зрозуміло, бути доступним для загального ознайомлення та містити запобіжники від можливих зловживань. У Загальному коментарі № 29 Комітету ООН з прав людини підкреслюється, що заходи надзвичайного характеру повинні мати чітку нормативну основу, бути прозорими в застосуванні та не допускати довільності з боку органів державної влади [6, с. 1].

Відповідно до міжнародного права відсутність чітких законодавчих норм або правова невідзначеність у сфері дерогацій створює ризик системних порушень прав людини. Тому законність постає не лише як формальний критерій наявності закону, а як вимога до його змістового наповнення, що має відповідати принципам правової визначеності, передбачуваності та узгодженості з міжнародно-правовими зобов'язаннями.

Поряд із законністю в системі міжнародних стандартів важливу роль відіграють принципи необхідності, пропорційності та недискримінаційності. Саме вони забезпечують баланс між публічними інтересами держави і правами індивіда в умовах кризового правового режиму.

Принцип необхідності передбачає, що державні заходи, які передбачають обмеження прав людини, можуть вважатися допустимими лише за умови, коли вони зумовлені реальною, доведеною загрозою. При цьому дії повинні відповідати ситуації надзвичайного характеру, бути спрямованими виключно на подолання цієї загрози, а також не виходити за межі необхідного. Як підкреслюється у Загальному коментарі № 29 Комітету ООН з прав людини, дерогації не можуть бути застосовані до ситуацій, які можуть бути врегульовані через звичайні правові механізми, без звернення до надзвичайних повноважень [6, с. 2].

Принцип пропорційності передбачає, щоб співвідношення між цілями держави та втручанням у права людини не призводило до надмірних або неприйнятних обмежень. У міжнародному праві він охоплює співмірність, доречність, необхідність та балансування заходів з цілями, які переслідуються державою [5, с. 117]. Такий підхід передбачає, що навіть законне обмеження повинно залишатися в межах мінімально необхідного впливу, не завдаючи надмірної шкоди фундаментальним правам.

Як зазначається у рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «A. and Others v. the United Kingdom» (2009), навіть якщо обмеження прав має законну мету, воно повинно залишатися необхідним і пропорційним у демократичному суспільстві, а також не повинно мати дискримінаційного характеру [7, с. 4].

У справі «Mehmet Hasan Altan v. Turkey» (2018) ЄСПЛ дійшов висновку, що тримання під вартою без належного обґрунтування під час надзвичайного стану не відповідало критерію «strictly required by the exigencies of the situation», встановленому ст. 15 Конвенції, що вказує на порушення принципу пропорційності в контексті надзвичайного режиму [8].

З точки зору правової доктрини А. Кубко підкреслює, що в умовах воєнного стану держава повинна забезпечувати баланс між негативними наслідками для прав особи і легітимною метою

заходів. Відповідні обмеження, за його оцінкою, мають бути обґрунтованими й виключно спрямованими на досягнення законної мети [2, с. 104].

Отже, принцип пропорційності виступає не лише технічним інструментом правової оцінки, а й фундаментальним критерієм легітимності обмежень у демократичному суспільстві. Його реалізація вимагає від держав нормативного передбачення чітких меж втручання, реального контролю за масштабами обмежень і застосування ефективних запобіжників проти зловживань владними повноваженнями.

Застосування надзвичайних повноважень передбачає наявність правових механізмів, що обмежують обсяг дискреції з боку держави. У цьому контексті принципи законності, необхідності та пропорційності відіграють базову роль у формуванні легітимних меж втручання у права людини. Проте не менш важливим є й принцип недискримінації, який забезпечує рівне ставлення до всіх осіб і виключає можливість упередженого чи вибіркового застосування надзвичайних заходів.

Принцип рівності та заборони дискримінації є невід’ємною складовою міжнародних стандартів прав людини, зокрема й у період дії надзвичайного або воєнного стану. Його імперативна природа закріплена в таких міжнародних актах, як Загальна декларація прав людини (ст. 2), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 2, 26), Європейська конвенція з прав людини (ст. 14 і Протокол № 12), які прямо забороняють встановлення будь-яких привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження тощо.

ЄСПЛ у справі «A. and others v. the United Kingdom» (2009) підтвердив, що тривале тримання під вартою іноземців без пред’явлення обвинувачень і судового нагляду виключно на підставі їхнього громадянства є дискримінаційним, навіть якщо держава посилялася на надзвичайну загрозу національній безпеці. Суд зазначив, що застосування обмежень до окремої категорії осіб без належного обґрунтування становить порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 5 [7, с. 4].

Згідно з доктринальним підходом принцип рівності означає, що кожна особа має рівний юридичний статус і однакову здатність користуватися гарантованими правами, незалежно від соціально-демографічних чи політичних характеристик. У цьому контексті Ю. Разметаєва зазначає, що принцип рівності виявляється в тому, що права належать усім особам у рівному обсязі, а їх реалізація має супроводжуватись рівним доступом до правових можливостей. Більше того, реальна, а не формальна рівність передбачає також вжиття позитивних дій для забезпечення доступу до прав вразливих груп населення [5, с. 117].

В умовах воєнного стану принцип недискримінації набуває ще більшого значення, оскільки ризик політично мотивованих чи етнічно селективних обмежень суттєво зростає. Світовий досвід показує, що авторитарні режими нерідко використовують воєнний стан для цільового придушення опозиції, релігійних або етнічних меншин. Такий підхід прямо суперечить міжнародно-правовим зобов’язанням держав і свідчить про глибоку ерозію правового режиму надзвичайного стану.

Отже, принцип рівності виконує функцію системного запобіжника, який обмежує дискреційні повноваження держави і потребує об’єктивного та нейтрального застосування будь-яких заходів обмеження прав. Його дотримання є критично важливим для забезпечення легітимності дій держави в умовах кризового управління.

Забезпечення рівності та недискримінаційного підходу в реалізації надзвичайних заходів є важливою умовою легітимності державної політики. Однак навіть за дотримання формальних принципів допустимості втручання, міжнародне право встановлює додаткові запобіжники – категорії прав, які не можуть бути обмежені за жодних умов, включно з воєнним або надзвичайним станом. Ідеться про так звані невідступні (або абсолютні) права.

До таких прав належать, зокрема: право на життя, заборона катувань, рабства та примусової праці, недопустимість зворотної дії кримінального закону, свобода думки, совісті та релігії. Їх перелік міститься у ч. 2 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також у ч. 2 ст. 15 Конвенції [9; 10].

ЄСПЛ у справі «Lawless v. Ireland» (1961) сформулював ключові критерії правомірності derogation: існування надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, та сувора необхідність заходів, які вживаються [11, с. 27]. При цьому сам ЄСПЛ наголосив, що навіть у таких умовах дії держав не повинні виходити за рамки, встановлені міжнародним правом.

У справі «Al-Skeini and Others v. the United Kingdom» (2011) Суд підтвердив, що за умов збройного конфлікту держава зобов'язана гарантувати ефективний захист основоположних прав, зокрема доступ до правосуддя, що є ключовим елементом механізму реалізації невідступних прав [12, с. 40].

Інститут невідступних прав виконує фундаментальну функцію у структурі міжнародного правопорядку – це мінімум гарантій, що не може бути відкладений чи скасований, навіть у найскладніших обставинах. Їхня імперативна природа забезпечує етичне ядро правової системи, з яким має співвідноситись будь-яка національна політика у сфері безпеки.

Невідступні права є своєрідною межею, яку державі заборонено переходити навіть у надзвичайних умовах. Проте сама по собі наявність правових приписів недостатня без ефективного контролю за їх реалізацією. Саме тому механізми інституційного контролю – судового, парламентського та міжнародного – відіграють ключову роль у забезпеченні дотримання міжнародних стандартів щодо обмеження прав людини під час воєнного стану.

Судовий захист прав людини в період воєнного стану є одним з головних запобіжників проти зловживань владними повноваженнями. Ефективність такого контролю полягає у здатності судів оперативно перевіряти обґрунтованість обмежень, оцінювати їх відповідність принципам пропорційності та необхідності, а також захищати права осіб, що зазнали втручання.

Як підкреслює Х. Маркович, «будь-які обмеження прав людини в умовах воєнного стану повинні бути обґрунтованими, пропорційними та необхідними. Закріплення в законодавстві чітких меж таких обмежень є важливою гарантією захисту прав і свобод навіть у надзвичайних обставинах» [13, с. 96].

У практиці ЄСПЛ захист прав у період надзвичайних станів супроводжується суворою оцінкою законності та необхідності заходів. Суд неодноразово вказував, що навіть у кризових ситуаціях держава не може діяти поза межами правового поля.

Попри важливу роль судової гілки влади, системна протидія зловживанням надзвичайними повноваженнями неможлива без активного контролю з боку парламенту. Саме парламент, як представницький орган, здатен здійснювати попередній, поточний і ретроспективний нагляд за діями виконавчої влади у сфері безпеки. Парламентський контроль забезпечує демократичну легітимність дій виконавчої влади у сфері безпеки. У країнах із розвиненими демократичними інституціями, зокрема Франції та Великій Британії, існують механізми затвердження надзвичайного стану парламентом та періодичного перегляду його дії.

Так, відповідно до ст. 16 Конституції Франції Президент має право вживати надзвичайних заходів у разі серйозної загрози державі, однак парламент не може бути розпущений і повинен продовжувати свою роботу. Крім того, Конституційна рада має право перевіряти правомірність застосування цих повноважень [14].

У Великій Британії відповідно до Civil Contingencies Act 2004 надзвичайні заходи підлягають обов'язковому розгляду парламентом протягом 7 днів. Якщо цього не відбувається, заходи втрачають чинність. Закон також передбачає регулярну звітність уряду щодо вжитих заходів і їх ефективності [15].

В Україні механізм парламентського контролю закріплено в Конституції та Законі «Про правовий режим воєнного стану». Згідно з ними указ Президента про введення воєнного стану підлягає затвердженню Верховною Радою України, що забезпечує формальний контроль за запровадженням режиму надзвичайного стану [16; 17].

Водночас навіть найкращі внутрішні механізми контролю не завжди здатні повною мірою запобігти надмірному звуженню прав людини. Тому міжнародний моніторинг виступає як додатковий і незалежний інструмент, що підвищує відповідальність держави перед глобальною правовою спільнотою.

Особливу роль у запобіганні зловживанням відіграють міжнародні інституції – такі як Комітет ООН з прав людини, ЄСПЛ, моніторингові місії Ради Європи та правозахисні НУО. Ці органи здійснюють нагляд за дотриманням прав людини, публікують аналітичні звіти, ініціюють розгляд індивідуальних скарг.

Наприклад, Венеціанська комісія Ради Європи неодноразово наголошувала на необхідності збереження парламентського контролю і незалежності судової влади в умовах надзвичайних ситу-

ацій. Human Rights Watch у своєму щорічному звіті також застерігає, що відсутність зовнішнього моніторингу часто призводить до інституціоналізації свавілля [18].

Наявність ефективних механізмів контролю є запорукою обмеження прав людини виключно в межах, передбачених міжнародними стандартами. Проте рівень дотримання цих стандартів суттєво відрізняється залежно від типу політичного режиму, правової традиції та ступеня інституційної незалежності. Саме тому доцільним є порівняльний аналіз практики демократичних та авторитарних держав у сфері реалізації надзвичайних повноважень. У демократичних країнах застосування воєнного чи надзвичайного стану, як правило, супроводжується процедурними гарантіями, парламентським і судовим контролем, а також дотриманням принципу публічності.

Механізми, що забезпечують інституційну стриманість у період надзвичайного стану, продемонстровано у Франції, Великій Британії та Україні. Законодавство цих країн передбачає участь парламенту в ухваленні або продовженні дії режиму, наявність регулярної звітності виконавчої влади, а також інструменти судового перегляду рішень, що обмежують права людини. Ключовим є те, що в таких державах існує баланс між безпековими повноваженнями і правами особи, що дає змогу запроваджувати воєнний стан без відходу від принципів верховенства права. Як свідчить практика, навіть за умов кризи політична система зберігає здатність до саморегуляції завдяки відкритості, відповідальності та правовій передбачуваності.

На протигагу цьому авторитарні режими нерідко використовують надзвичайний стан як інструмент придушення політичної опозиції, посилення репресивного апарату та концентрації влади. У російській федерації запровадження режимів «контртерористичних операцій», «воєнного стану» або «режиму підвищеної готовності» супроводжується системним звуженням прав і свобод, підконтрольністю судової влади виконавчій, обмеженням свободи слова та знищенням незалежних медіа. Як зазначається у звіті Human Rights Watch, 2021 рік ознаменувався зростанням репресивного законодавства та посиленням цензури під виглядом захисту національної безпеки [18].

Схожу ситуацію спостерігаємо в республіці білорусь, де, попри гарантії свободи зібрань у Конституції (ст. 35), правозастосовна практика свідчить про їх системне ігнорування. Як зауважують О. Буханевич, С. Кузніченко і А. Мерник, конституційні гарантії залишаються декларативними. Влада широко застосовує «м'які» репресії для запобігання впливу опозиції на соціально-політичні процеси [4, с. 59]. У таких державах надзвичайний стан стає інструментом політичного маніпулювання, а не правової необхідності, що суперечить самій ідеї гуманітарного правопорядку.

Порівняльний аналіз демонструє, що якість реалізації міжнародних стандартів прямо корелює з рівнем демократичної культури держави. Там, де існує баланс гілок влади, відкритість і прозорість – надзвичайні повноваження не стають загрозою для прав людини. Натомість відсутність незалежного суду, парламентського нагляду та вільних медіа унеможлиблює реалізацію міжнародних стандартів навіть при формальному їх визнанні.

Отже, аналіз міжнародних стандартів і практик їх реалізації в умовах воєнного стану дає змогу перейти до концептуального осмислення їх ролі у сучасному правопорядку. Узагальнені підходи до міжнародних стандартів прав людини дають змогу трактувати їх не лише як сукупність правових норм, а й як універсальну модель правового мислення, спрямовану на захист гідності людини в умовах нестабільності. Міжнародні стандарти формуються на основі широкого комплексу джерел – міжнародних договорів, рішень міжнародних організацій, звичаїв і судової практики, що забезпечує їх гнучкість та адаптивність до різних правових режимів. У цьому контексті стандарти відіграють ключову роль у формуванні орієнтирів для державної політики у сфері захисту прав людини навіть в умовах правової трансформації та збройного конфлікту.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження засвідчує, що міжнародні стандарти щодо обмеження прав людини в період воєнного стану становлять цілісну систему правових орієнтирів, яка ґрунтується на принципах законності, необхідності, пропорційності та недискримінаційності. У поєднанні з категорією невідступних прав, ці принципи створюють чіткі межі допустимого втручання держави у сферу прав і свобод особи навіть в умовах збройного конфлікту.

Варто наголосити, що міжнародні стандарти у цій сфері не є лише декларативним орієнтиром, а й виконують функцію системного запобіжника проти правового свавілля. Їхня імперативна природа, підтверджена практикою міжнародних судових органів, вимагає від держав не просто

формального дотримання, а й інституційно гарантованої реалізації, що в сучасних умовах воєнної агресії стає ключовим критерієм правової цивілізованості.

Порівняльний аналіз демонструє, що в демократичних країнах (Франція, Велика Британія, Україна) створено ефективні моделі стримувань і противаг, які дають змогу зберігати контроль над дією надзвичайного законодавства. Водночас досвід авторитарних режимів (республіка білорусь, російська федерація) засвідчує тенденцію до інституціоналізації надзвичайного стану як механізму політичного тиску, що прямо суперечить базовим вимогам міжнародного права.

Особливу увагу привертає ситуація в Україні, яка з 2022 року функціонує в умовах повномасштабної війни, але водночас демонструє прагнення зберігати демократичні інститути, забезпечувати діяльність парламенту, незалежність суду та свободу медіа. Цей досвід є унікальним з точки зору поєднання конституційного спротиву агресії та збереження правової ідентичності держави.

Науковий інтерес становить також питання про переосмислення меж публічного інтересу в умовах збройного конфлікту. Зокрема, актуальним виглядає завдання формування національної методології оцінки пропорційності обмежень, яка має спиратись не лише на формальні юридичні критерії, а й на соціальні наслідки для вразливих категорій населення.

У цьому контексті перспективи подальших досліджень доцільно зосередити на: аналізі конкретних кейсів порушення стандартів у державах з авторитарним режимом правління, зокрема з точки зору наявності міжнародно-правової відповідальності; дослідженні інституційної стійкості парламентських і судових механізмів контролю у кризовий період, їх адаптації до умов обмеженого доступу до правосуддя; вивченні ролі міжнародних механізмів спостереження у запобіганні необґрунтованим обмеженням, включно з індивідуальними скаргами до ЄСПЛ та Комітету ООН; оцінці українського досвіду правозастосування в умовах воєнного стану – з урахуванням стандартів *soft law*, практики держав – членів ЄС і вимог щодо майбутньої інтеграції до правового простору Європейського Союзу.

Отже, міжнародні стандарти щодо обмеження прав людини в період воєнного стану мають розглядатись не лише як засіб захисту індивідуальних прав, а й як механізм забезпечення гуманітарної легітимності державної влади, що визначає її місце в системі міжнародних відносин.

Список використаної літератури

1. Жиляєв І. Б. Міжнародні правові стандарти національного регулювання прав людини. *Інформація і право*. 2023. Вип. № 2(45). С. 33–41. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.2\(45\).282315](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.2(45).282315).
2. Кубко А. Є. Пропорційність обмежень прав людини: особливості в умовах воєнного стану. *Правова держава*. 2023. Вип. 34. С. 101–111. DOI: 10.33663/1563-3349-2023-34-101-111.
3. Суходубова І. В., Іржавська В. Є. Права людини та їх обмеження під час воєнного стану. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2022. Вип. 4. DOI: 10.25313/2520-2308-2022-4-8032.
4. Bukhanevych, O., Kuznichenko, S., & Mernyk, A. Foreign experience in constitutional and legal regulation of restrictions on human rights in conditions of emergency and martial law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. 2. DOI: 10.37635/jnalsu.28(2).2021.55-65.
5. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник / Ю. С. Разметаєва. Київ: ФОП Голембовська О. О., 2018. 364 с.
6. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 29: Article 4: Derogations during a State of Emergency, CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, 31 August 2001. URL: <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/2001/en/30676> (дата звернення: 21.01.2025).
7. European Court of Human Rights, A. and Others v. the United Kingdom, Application No. 3455/05, Judgment of 19 February 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22002-1647%22%7D> (дата звернення: 25.01.2025).
8. European Court of Human Rights, Mehmet Hasan Altan v. Turkey, Application no. 13237/17, Judgment of 20 March 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-181862> (дата звернення: 14.02.2025).
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 01.02.2025).
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.02.2025).
11. European Court of Human Rights, Lawless v. Ireland (No. 3), Application No. 332/57, Judgment of 1 July 1961. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57518%22%7D> (дата звернення: 11.02.2025).

12. European Court of Human Rights. Al-Skeini and Others v. the United Kingdom, Application No. 55721/07, Judgment of 7 July 2011. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-105606%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-105606%22]}) (дата звернення: 11.02.2025).
13. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Ужгород, 2023. Вип. № 4. С. 95–99. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>.
14. Constitution of France. 4 October 1958. Article 16. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958> (дата звернення: 14.02.2025).
15. Civil Contingencies Act 2004. United Kingdom. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/36/contents> (дата звернення: 14.02.2025).
16. Конституція України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254_%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 14.02.2025).
17. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
18. Human Rights Watch. World Report 2022: Russia Events of 2021. New York: Human Rights Watch, 2022. URL: https://data.opendevlopmentmekong.net/library_record/human-rights-watch-world-report-2022-events-of-2021 (дата звернення: 14.02.2025).

References

1. Zhyhliayev I. B. Mizhnarodni pravovi standarty natsionalnoho rehliuvannia prav liudyny. *Informatsiia i pravo*. 2023. Vyp. № 2(45). S. 33–41. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.2\(45\).282315](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.2(45).282315)
2. Kubko A. Ye. Proportsiynist obmezhen prav liudyny: osoblyvosti v umovakh voiennoho stanu. *Pravova derzhava*. 2023. Vyp. 34. S. 101–111. DOI: [10.33663/1563-3349-2023-34-101-111](https://doi.org/10.33663/1563-3349-2023-34-101-111)
3. Sukhodubova I. V., Irzhavska V. Ye. Prava liudyny ta yikh obmezhenia pid chas voiennoho stanu. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriya: «Iurydychni nauky»*. 2022. Vyp. 4. DOI: [10.25313/2520-2308-2022-4-8032](https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-4-8032)
4. Bukhanevych, O., Kuznichenko, S., & Mernyk, A. Foreign experience in constitutional and legal regulation of restrictions on human rights in conditions of emergency and martial law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. 2. DOI: [10.37635/jnalsu.28\(2\).2021.55-65](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.55-65)
5. Doktryna ta praktyka zakhystu prav liudyny : navchalnyi posibnyk / Yu. S. Razmietaieva. Kyiv: FOP Holembovska O. O., 2018. 364 s.
6. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 29: Article 4: Derogations during a State of Emergency, CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, 31 August 2001. URL: <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/2001/en/30676> (data zvernennia: 21.01.2025).
7. European Court of Human Rights, A. and Others v. the United Kingdom, Application No. 3455/05, Judgment of 19 February 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22002-1647%22%7D> (data zvernennia: 25.01.2025).
8. European Court of Human Rights, Mehmet Hasan Altan v. Turkey, Application no. 13237/17, Judgment of 20 March 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-181862> (data zvernennia: 14.02.2025).
9. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. Mizhnarodnyi dokument vid 16 hrudnia 1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (data zvernennia: 01.02.2025).
10. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 01.02.2025).
11. European Court of Human Rights. Lawless v. Ireland (No. 3), Application No. 332/57, Judgment of 1 July 1961. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57518%22%7D> (data zvernennia: 11.02.2025).
12. European Court of Human Rights. Al-Skeini and Others v. the United Kingdom, Application No. 55721/07, Judgment of 7 July 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-105606%22%7D> (data zvernennia: 11.02.2025).
13. Markovych Kh. M. Prava i svobody liudyny v umovakh voiennoho stanu: fokus priorytetu. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. Uzhhorod, 2023. Vyp. № 4. S. 95–99. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>
14. Constitution of France. 4 October 1958. Article 16. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958> (data zvernennia: 14.02.2025).
15. Civil Contingencies Act 2004. United Kingdom. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/36/contents> (data zvernennia: 14.02.2025).

16. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 roku. Vidomosti Vepkhovnoi Pady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254_%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia: 14.02.2025).
17. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennia 14.02.2025).
18. Human Rights Watch. World Report 2022: Russia Events of 2021. New York: Human Rights Watch, 2022. URL: https://data.opendevlopmentmekong.net/library_record/human-rights-watch-world-report-2022-events-of-2021 (data zvernennia 14.02.2025).

Курачик Т. В. Теоретико-правові основи міжнародних стандартів щодо обмеження прав людини в період воєнного стану

У статті розкрито теоретико-правові основи міжнародних стандартів щодо обмеження прав людини в період воєнного стану. Проаналізовано основні принципи – законності, необхідності, пропорційності та недискримінації, а також концепцію невідступних прав. Розглянуто судову практику ЄСПЛ, законодавчі підходи демократичних і авторитарних держав, а також особливості національного регулювання в Україні. Акцент зроблено на ролі політичного режиму в реалізації відповідних стандартів.

Ключові слова: права людини, воєнний стан, міжнародні стандарти, обмеження, дерогація, ЄСПЛ.

Kurachyk T. V. The essence of the concept of restricting the rights of a person and a citizen

The article explores the theoretical and legal foundations of international standards for restricting human rights during martial law. In the context of military conflict, the need for a state to ensure national security often leads to temporary restrictions on individual rights and freedoms. However, such restrictions must comply with international legal standards developed within the framework of key international instruments – including the International Covenant on Civil and Political Rights (1966), the European Convention on Human Rights (1950), and the practice of international courts.

The research focuses on the fundamental principles governing the permissibility of restrictions – legality, necessity, proportionality, and non-discrimination – and emphasizes the concept of non-derogable rights, which remain inviolable even under conditions of war. Special attention is paid to the jurisprudence of the European Court of Human Rights and the Human Rights Committee, which concretize the criteria for lawful derogation in emergency situations.

The article also analyzes institutional mechanisms for safeguarding rights during martial law, particularly the role of judicial review, parliamentary oversight, and international monitoring. Through a comparative legal analysis of democratic and authoritarian regimes (e.g., France, the United Kingdom, Ukraine, Belarus, and the Russian Federation), the study highlights significant differences in how emergency powers are applied, and the extent to which basic rights are upheld or undermined.

The author concludes that international human rights standards should be interpreted not only as a set of binding norms but as a holistic legal paradigm designed to uphold human dignity in conditions of instability. Their effective implementation requires not only legal formalism but also the existence of functioning institutions, political accountability, and openness to international supervision.

Key words: human rights, martial law, international standards, restrictions, derogation, ECtHR.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-400-408